

La construcció del Subcanal o Canal Auxiliar (1929-1936)

Ton Solé Bonet

Institut d'Estudis Comarcals del Pla d'Urgell

RESUM: La construcció del Canal Auxiliar o Subcanal no va estar exempta de dificultats. Les dificultats de l'orografia d'alguns tram del terreny van necessitar obres de fàbrica tècnicament complexes: l'aqüeducte i sifó del Sió n'és un exemple. La convulsió social viscuda a Catalunya al llarg dels anys de la construcció del Canal Auxiliar, 1929-1936, va esdevenir protagonista amb les reivindicacions de la classe treballadora i dels ciutadans d'esquerres, ambdós aplegats al voltant dels sindicats i partits polítics que reclamaven millores laborals i una millor gestió de l'aigua. En aquest escrit es descriu la construcció del Canal Auxiliar i alguns dels fets més significatius ocorreguts durant aquest període.

PARAULES CLAU: Canal d'Urgell, Canal Auxiliar, pressupostos, conflictitat social, conflictitat laboral, gestió de l'aigua, construcció.

ABSTRACT: Urgell Auxiliary Canal's construction was not an easy one. The complex orography of some sections of the infrastructure required technically intricate solutions, such as river Sió's aqueduct and syphon. While the auxiliary canal was under construction (1929-1936), Catalan social upheavals gained prominence thanks to working class and left-wing citizens' claims, as both groups were gathered in unions and political parties that claimed for labour improvements and a better water management. This paper describes the construction of Urgell Auxiliary Canal and some of the most significant facts that took place during that period.

KEYWORDS: Urgell Canal, Urgell Auxiliary Canal, budgets, social conflicts, labour conflicts, water management, construction.

*Perquè la confusió no duri eternament.
Fins i tot el passat pot modificar-se,
els historiadors no paren de demostrar-ho
(J.-P. Sartre)*

La construcció del Canal Auxiliar, també anomenat Subcanal, com a obra de principis del segle XX li podríem assignar el valor afegit d'un llegat patrimonial que, sense obviar la complexitat del seu procés (projectes, modificacions, lluites i oposició...), realitzada en un context d'inestabilitat política, de conflictitat social i marcada per interessos econòmics, ideològics i culturals diversos, esdevindrà un agent de canvi de les desigualtats d'una pagesia lligada a una agricultura endarrerida que necessitava de l'arribada de l'aigua per progressar amb les mateixes condicions que els altres pagesos de la plana.

LA CONSTRUCCIÓ DEL CANAL AUXILIAR 1929 – 1936

El *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida* de 16 de setembre de 1926 va posar a informació pública el projecte de replanteig del Canal Auxiliar dels regs de l'Urgell presentat pel Sindicat General de Regants del Canal d'Urgell. La concessió d'aquest canal la tenia la SA Canal d'Urgel per Real Orden de 30 d'octubre de 1919, i fou transferida a l'esmentat Sindicat General de Regants mitjançant escriptura autoritzada del dia 29 de març de 1926 davant del notari Sr. Leopold Rodés.

El projecte exposava les característiques constructives de la presa que calia construir al terme de Camarasa, i les del Canal Auxiliar, també anomenat Subcanal, que havia de portar l'aigua als camps més allunyats del Canal Principal. Amb una longitud total de 95.206 metres, estava dividit en cinc trams i seccions:

- 1r. tram, de 14.987,91 m., de l'origen (la comporta) fins a l'alçada del riu Sió;
- 2n. tram, de 12.588 m., passat el riu Sió fins a la 2a sèquia principal;

3r. tram, de 13.829 m., de la 2a a la 3a sèquia principal;

4t. tram, de 31.815 m., de la 3a a la 4a sèquia principal;

5è. tram, de 22.575 m., de la 4a sèquia fins al Canal Principal, a l'alçada del quilòmetre 134, terme d'Artesa de Lleida, prop del salt número 39.

L'aigua del Canal Auxiliar regaria una part dels termes de Balaguer, Santa Maria, la Ràpita, Vallfogona, Pedrís, Penal, Gallifàs, Linyola, Ballestà, la Cendrosa, Utxafava, Novelles, el Palau, Sidamon, Torregrossa, Vencilló, Bell-lloc, els Alamús, Omeradilla, Torre Ribera, Grealó, Margalef, Artesa de Lleida, Minferri i Puigverd de Lleida, i la totalitat dels de Tèrmens, Vilanova de la Barca, Remolins, el Poal, els Arcs, Tarrojes, Gatén, Bellví, Safareig, Alcoletge, Pedrós, Vinatesa, Albatàrrec i Montoliu, sumant en conjunt 23.284,035 hectàrees. En aquest mateix BOP es relacionen les obres de fàbrica que descrivia el projecte en cadascun dels cinc trams del Canal Auxiliar.

Al llarg del seu recorregut es van haver de fer nombroses obres per no tallar vies de comunicació de carreteres principals i secundàries com la de Madrid a la Jonquera, la de Lleida a Tarragona o la de Mollerussa a Belcaire, vies de trens com la de Mollerussa-Balaguer, Saragossa-Barcelona i camins veïnals. Obres per resoldre: els problemes que comportaven les zones de guixos "gesseres", la construcció de sifons i aqüeductes per respectar el desnivell necessari per a la circulació de l'aigua o les "casilles" per als canalers, a més d'altres obres menors (desguassos, boqueres, canaleres...); tot plegat suma una xifra al voltant d'unes 600 obres.

Ara bé, de les dades publicades en el BOP a les dades dels articles publicats per l'enginyer director de l'obra, Carlos Valmaña, a la *Revista de Obras Públicas*, números 2615, 2622 i 2629 de l'any 1933, hi trobem diferències. Segurament, aquestes diferències són conseqüència dels múltiples factors que varen incidir en les modificacions a què va ser sotmès el projecte de la construcció del Canal Auxiliar. Observem com es redueix la longitud total, de 95.206 metres es passa a 77.000 metres, sent en el primer tram on la diferència de metres és més significativa, dels 14.987 inicials es passa a 4.395

metres; en la resta de trams també hi ha diferències però aquestes són menors. En relació al pressupost total, dels 14.788.904 pessetes que consta en el BOP, Valmaña afirma que es va quedar en 11.815.665 pessetes.

Continuant en termes pressupostaris, en una relació de dades relatives a l'estat de comptes de les obres del mes de desembre de l'any 1933, signada per l'enginyer encarregat de l'obra, es detalla que el pressupost de la construcció del Canal Auxiliar és de 11.832.985 pessetes, de les quals 9.288.495 són per a obres de contracte i 2.526.170 per a obres per administració, on es compten les expropiacions, la compra de ciment, la preparació i execució d'obres i que d'aquesta partida, solament, en expropiacions es portava gastades 1.370.564 pessetes.¹ Una de les dades més coincident, tant per la Sociedad Canal de Urgel S.A. com per Carlos Valmaña, és la del cost d'un quilòmetre de canal, que estava a l'entorn de 153.000 pessetes.

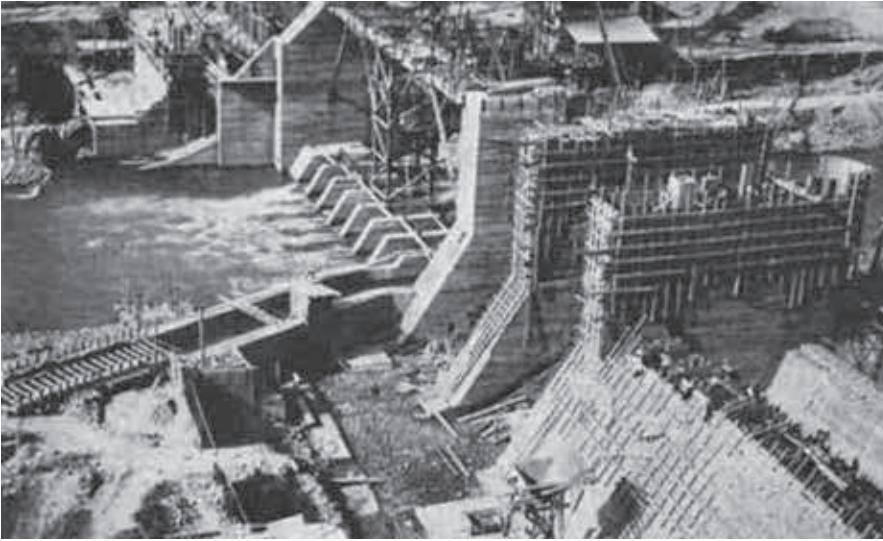
Aquest ball de xifres possiblement es pot explicar per la tendència de fer els contractes de les obres per sota del pressupost inicial. En el concurs per a la construcció, l'obra fou adjudicada a l'empresa contractista Constructora Bilbaína S.A. que oferí fer-la un 28% més barata del pressupost inicial.

L'enginyer director de l'obra fou Carlos Valmaña Fabra, membre de la junta de la Societat Canal de Urgel i de la Junta de la Confederación Sindical Hidrogràfica del Ebro, entitat que es va fer càrrec de la construcció.

EL PANTÀ DE SANT LLORENÇ: UNA PEÇA CLAU

En el Real Decret del 13 d'octubre de 1928 s'autoritza l'execució del pantà de Sant Llorenç per abastir d'aigua el Canal Auxiliar. L'empresa Sociedad de Riegos y Fuerzas del Ebro es va fer càrrec de l'obra i, tal com s'indicava en la concessió del salt d'aigua per l'aprofitament industrial, va haver de fer un canal d'enllaç, de 2.438 metres, per portar les aigües fins a l'origen del Canal i subministrar 8 metres cúbics d'aigua. La presa es va construir al riu Segre, passada la confluència del riu Noguera Pallaresa, en el terme municipal de Camarasa.

¹ Arxiu Comarcal Històric del Pla d'Urgell. Arxiu cedit per ACUDAM.

Obres de la presa de Sant Llorenç. 1929.

La Confederación Hidrográfica del Ebro va subvencionar amb 1.613.171,15 pessetes el cost de les expropiacions de les terres on es va fer l'embassament, la construcció de la presa i el tram de canal d'enllaç.²

INICI DE LES OBRES: LA PRIMERA PALADA

El 4 de maig de 1929 es va dur a terme la inauguració de les obres del Canal Auxiliar en una finca del terme de Bellcaire d'Urgell, expropiada al regant José Goberna i Canela, veí de Barcelona. L'empresa constructora va desplaçar una excavadora per a fer un primer moviment de terres com a acte simbòlic de l'inici de les obres.

Segons la crònica del diari *La Vanguardia* del 28 del mateix mes, la inauguració es volia fer sense cap ostentació, però la quantitat de pagesos i regants procedents de diferents punts de la plana d'Urgell que s'hi van concentrar no feia previsible que fos tan senzill. Per altra banda, es va desplaçar fins al lloc, una comitiva oficial, amb polítics, directius del canal i periodistes, que va sortir a les quatre de la tarda de la casa del Sindicat General de Mollerussa, després de gaudir del corresponent dinar, amb 10 cotxes llogats per aquesta inauguració. El Sr. Carlos Valmaña, rodejat de totes les autoritats i públic assistent, donà l'ordre de posar en funcionament

l'excavadora. La crònica recull el moment: "con gran pericia del mecánico se hundió la daga en la tierra y abre un amplio surco, en medio de la admiración general, funcionando en todas direcciones".

És de suposar que la màquina en qüestió va impressionar tothom. La revista *Pla i Muntanya* de Balaguer, en el número que va publicar el dia 1 d'abril de 1929, explicava que "La companyia constructora del Subcanal ha muntat una potent ex-

cavadora que ha estat el tema de tots els curiosos balaguerins que freqüenten l'estació del Noguera. Aquesta màquina-tractor fa el caixer del canal i treu la terra". Es tractava d'una excavadora Bucyrus Erie E-2 amb una pala de 1,75 m³ de capacitat. El 10 de juliol en van arribar dues més, una per treballar al terme de Balaguer, i l'altra, al terme de Sidamon, completant l'equipament amb la del terme de Bellcaire d'Urgell.

LA CONSTRUCCIÓ: UNA OBRA D'ENGINYERIA AMB COSTOS A LA BAIXA

L'extracció i moviment de les terres es va dur a terme amb les tres excavadores esmentades i brigades de treballadors acabaven de buidar el caixer i l'afinaven. Per prémer la terra dels terraplens s'utilitzaven corròns de tres tones arrossegats per animals. Les condicions morfològiques del terreny van condicionar les nombroses obres de fàbrica que es van haver de fer. Una de les més destacades és la que es va fer per resoldre els problemes de dues zones de guix que hi havia al llarg del recorregut, una, al quilòmetre 22,3 de la tercera secció amb 460 metres de longitud i l'altra, al quilòmetre 31,5 de la quarta secció, tram primer, de 344 metres de llarg. Tal com s'esmenta en l'informe de l'enginyer Carlos Valmaña, l'espai entre el formigó i el guix es va omplir

² C. VALMAÑA, *Revista Obras Públicas*, Ministerio de Fomento, 15 de febrer de 1933.

d'argila, i per recollir les filtracions de les aigües es van construir dues rases, una a la part dreta, més fonda que la solera del canal per canalitzar l'aigua de les capes de grava, i l'altra a l'esquerra, d'un metre, per recollir les aigües superficials.

L'obra de fàbrica més important de la construcció de tot el canal va ser la del sifó-aqüeducte que es va construir per salvar la vall del riu Sió. Donada la configuració de la vall, es va optar per construir

un sifó mig enterrat en tota la seva extensió, menys en la part del riu, de 365 metres de llarg i 2 metres de diàmetre. Per superar el nivell del riu es va construir un aqüeducte de perfil octogonal i tancat, suportat per pilons de formigó de tres trams de 16,50 metres de llum. Una galeria de filtracions segueix tota la llargada del sifó per recollir les humitats de la canonada i les dels terraplens de la vora. Per aïllar el sifó del canal en cas d'avaria, es va posar una comporta a l'entrada i una vàlvula de descàrrega a la part inferior per netejar les graves que podrien obstructir la circulació de l'aigua. L'obra es va completar amb una "casilla" per l'encarregat del sifó i una casa de comportes, on es van posar els mecanismes de la vàlvula de descàrrega i de la comporta d'entrada al sifó. Tot i que el pressupost de l'obra era de 372.153 pessetes, el contractista va fer l'obra un 16,5 % més barata. Una altra obra també important, i de les mateixes característiques que l'anterior, va ser l'aqüeducte del barranc del Salat, d'una amplada de 2,5 metres i amb tres trams de 12,5 metres de llum suportats per pilars de formigó.³

Segons la documentació de la Sociedad Canal de Urgel S.A., cedida a l'AHCPU per ACUDAM, en el mes de desembre de 1933, l'enginyer encarregat de l'obra certificà que les obres del Canal Auxiliar havien començat el 4 de maig de 1929 amb la previsió d'acabar-les el 31 de març de 1934, i dels 11.832.985 pessetes que la Sociedad Canal de Urgel tenia pressupostats se'n portaven gastats 7.191.939, repartits entre obres per contracte

Aqüeducte del riu Sió.

(4.614.448 pessetes) i obres per administració: expropiacions, preparació de les obres, execució de les obres, ciment i altres. Només restaven tres mesos per l'acabament de l'obra i, segons la previsió del seu director, moltes obres estaven per fer i acabar. Una dada curiosa és que malgrat el Sindicat General de Regants, i la pagesia en general, manifestaven la necessitat d'acabar el canal quan abans millor, en aquells moments solament hi treballaven 110 obrers a l'obra quan, segons l'enginyer director, en podien treballar 300.

DESAJUSTAMENT EN ELS PREUS

A les empreses que van treballar en les obres de fàbrica del Canal Auxiliar no els va ser rendible dur a terme l'obra. Era habitual que acceptessin fer l'obra per sota del preu pressupostat. El 1935 la Sociedad Canal de Urgel S.A. es queixa que ha de pagar una prima superior a aquella que s'havia estipulat a l'inici de les obres. Un exemple era l'increment en el preu mínim d'un jornal que al principi era de 6 pessetes i aquell any es pagava entre 6,40 i 7 pessetes.

El subcontractista de les obres de la 1a. secció manifestava que havia tingut pèrdues importants. Les obres sempre es contractaven a la baixa: el contractista les va contractar amb una baixa del 28,35% i es van subcontractar un 8% més barat.

El mateix cap d'explotació de la Sociedad Canal de Urgel reconeixia que els resultats no podien ser bons, ni ajustar els preus dels jornals i el del ciment

³ C. VALMAÑA, *Revista Obras Públicas*, Ministerio de Fomento, febrer de 1933.

per sota d'un 36,35%, ni la mateixa Confederación Hidrográfica podria garantir uns bons resultats. La Sociedad Canal de Urgel va fer algunes obres per administració, com el creuament del Canal Auxiliar amb la carretera de Madrid a França, la del ferrocarril de Mollerussa a Balaguer i la 3a sèquia principal. Van acabar les del ferrocarril de Saragossa a Barcelona i les de Lleida a Tarragona i el cost d'aquestes va ser superior deduït el 36,35%.

Aquests desajustaments en els preus van propiciar que algun empresari deixés l'obra sense acabar. Un empresari que va treballar a les obres del Canal Auxiliar va ser el Sr. Uribarri, que era conegut perquè es dedicava a iniciar obres que deixava sense acabar. Al Canal Auxiliar tenia començades diverses obres i la Confederación Hidrográfica va determinar exigir-li que les acabés.

POCA ENTESA AMB L'EMPRESA

Carlos Valmaña, en el tres articles publicats a la *Revista de Obras Públicas* de l'any 1933 sota el nom de "Canal Auxiliar de los riegos de Urgel", exposa tot el procés constructiu d'aquest canal i les característiques tècniques de les obres. És curiós que sempre valora que l'obra ha estat exempta d'entrebancs dignes de destacar, tot i que alguns documents mostren una realitat força diferent: la construcció del canal auxiliar va viure conflictes socials i laborals i les relacions amb l'empresa no devien ser massa cordials o, si més no, l'empresa no feia gaire cas de les demandes que se li feien arribar.

El mateix Carlos Valmaña va escriure una carta al representant de l'empresa Constructora Bilbaína S.A. amb data d'1 de desembre de 1933 queixant-se que els seus treballadors no complien amb el que estava contractat i no obeïen les ordres dels seus auxiliars. Desconeixem quina va ser la resposta de l'empresa, però les obres tenien mancances que es van haver de revisar. El 15 de gener de 1935, Cristóbal de Machín, enginyer en cap de la Confederación, va convidar l'enginyer de l'empresa que construïa el Canal Auxiliar a fer un recorregut pel canal per assenyalar les parades més precises on s'hauria de fer la prova dels terraplens i li exposà que la prova s'havia de fer abans del revestiment, ja que, a la pràctica, els encarregats de l'obra mai no obeïen les seves ordres,

encara que de paraula diguessin que sí: "Las obras de la fábrica quedan muy imperfectas de superficie, debido al desgaste y falta de madera para encofrados... Ayer se dió orden de suspensión del sifón obra nº 59 de la 5ª sección por cuanto subían las paredes de los pozos colocando tierras en las partes exterior en substitución de la madera del encofrado".

L'AIGUA NO ARRIBA

Les expectatives dels urgellencs hi eren, però l'aigua no arribava. La revista *Pla i Muntanya* del dia 30 de gener de 1930 publicava un article signat per P. Palau i Prats que en el primer paràgraf escriu: "Les obres del Canal auxiliar van fent via i és un goig per al país el pensar que, ajudant Déu, pel pròxim any tindrem vuit metres cúbics més d'aigua per segon; aigua que serà una riquesa i estímulo per al millor conreu de nostres camps, que ara, aquests anys hem vist perdre una incalculable riquesa al no poder donar els recs als fruits en l'hora oportuna".

Els esdeveniments polítics i socials de l'any 1930 a l'estat espanyol van incidir en la marxa de les obres del Canal Auxiliar. En un dels paràgrafs de la circular que el Sr. Ramon Felip Galicia, Director del Sindicat General de Regants, va dirigir als Síndics dels pobles el 30 de juliol d'aquell any, explica que les circumstàncies excepcionals de la vida pública del país van pertorbar la normalitat econòmica de la Confederación Sindical Hidrográfica del Ebro impeding que aquesta pogués pagar els contractes de les obres en curs. Per això no es va poder acabar el Canal Auxiliar ni utilitzar els 8 metres cúbics per segon que sortiren del pantà de Sant Llorenç i que posarien remei a les angoixes que patien: "els nostres treballs i esforços per la realització d'aquella obra haurien tingut ja enguany una compensació de no haver-se retrassat les obres per les circumstàncies de tots conegudes que les han ralentit".⁴

Unes condicions climàtiques d'extrema sequera i la poca neu que hi havia a les muntanyes l'any 1930 van posar el Sindicat en una situació molt delicada, el Canal Principal ben just portava 1 metre cúbic d'aigua i els conreus necessitaven del reg per evitar perdre la collita.

A finals de l'any 1930, el Sindicat General de Regants es lamenta que els treballs de construcció

⁴ Ramon Felip, juliol 1930.

del Canal Auxiliar han minvat considerablement i acorda demanar a la Societat Canal d'Urgell i a la Confederación Hidrográfica del Ebro que accelerin la feina. El gener de 1931 el president demana a Joan Maluquer i a Carlos Valmaña que intensifiquin les feines per a l'acabament de la construcció del Canal Auxiliar perquè el progrés de les obres no responia a les expectatives dels pagesos, i proposa a la Mancomunitat que esglaoni les feines per tal que el proper estiu es pugui garantir l'aigua fins a la 1a i 2a sèquia principal.

El novembre del mateix any les dificultats per regar amb aigua del Canal Auxiliar continuen preocupant el Sindicat General de Regants. Davant el retard en els pagaments a l'empresa constructora, es tem que a la primavera següent no arribi l'aigua. La Junta acorda dirigir-se al director tècnic de la Confederación Hidrográfica del Ebro amb el prec "que procuri en lo possible augmentar el lliurament de cabals i augment de consignació necessaris per acabar tan interessant obra".

CONFLICTES DEL 1931

La proclamació de la Segona República va endegar una dinàmica reivindicativa com segurament mai no havien conegut les comarques lleidatanes. Al llarg del 1931 pràcticament no hi va haver cap sector de la producció que no estigués immers en algun tipus de conflictivitat.⁵

En el cas del Canal Auxiliar, segons els copiadors de cartes de la Sociedad Canal de Urgel S.A., d'octubre de 1930 a juny de 1932 l'empresa Constructora Bilbaína S.A. també va ser protagonista de conflictes laborals per no accedir a les demandes dels obrers que treballaven en la construcció del Canal Auxiliar.

El juliol de 1931, des de l'oficina de Mollerussa de la Sociedad Canal de Urgel S.A., s'adrecen cartes a Carlos Valmaña per exposar-li com s'estaven desenvolupant els fets. En la primera li comuniquen que els treballs del Canal Auxiliar en la secció 1a fa dies que estan paralitzats a conseqüència d'una vaga. Els obrers van presentar un plec de condicions que el contractista de l'obra no va acceptar. Semblava que havien arribat a un acord, però "es tornarà a

la vaga perquè els obrers volen que el Patró accepti les condicions per escrit i aquest només les accepta verbalment". Dos dies més tard intervé el Sindicat de Balaguer i presenta a l'empresa Constructora Bilbaína S.A. unes reivindicacions que no van acceptar. Aleshores, gairebé tots els treballadors es retiraren i els que no, foren coaccionats pels vaguistes i deixaren de treballar. La vaga es va estendre per les seccions 1, 2 i 3. Atès que els treballadors i l'empresa no es van posar d'acord, la carta de 31 de juliol explica que "el contractista del canal Auxiliar ha tornat a les obres amb personal nou".

És de destacar que ni les actes de les reunions del Sindicat General de Regants ni la premsa de l'època ni els articles de la revista de la Confederación Hidrográfica del Ebro parlen d'aquesta vaga.

Uns mesos més tard, el novembre de 1931, el representant de l'empresa Constructora Bilbaína S.A. envia una carta al Sindicat General de Regants en què manifesta que caldrà alentir els treballs del Canal Auxiliar i acomiadar obrers i empleats, possiblement a principis del proper desembre, a conseqüència del considerable retard en el pagament de les certificacions d'obra. Novament, la qüestió econòmica trenca el somni de l'ampliació de la zona regada i l'esperança d'una millora en la productivitat.

ACABAMENT DEL CANAL AUXILIAR

El juliol de 1932 es començà a entreveure la realitat de les expectatives de més aigua per a l'Urgell. El 18 de juliol va tenir lloc la inauguració de les primeres aigües que van baixar pel Canal Auxiliar, malgrat que la recepció definitiva de l'obra dels darrers trams no es va fer fins al 1936. Aquest esdeveniment es va dur a terme prop de Balaguer, en el barranc del Salat, punt on el Canal Auxiliar rep l'aigua procedent del pantà de Sant Llorenç. La comporta per on la Sociedad Riegos y Fuerzas del Ebro dona l'aigua que prové de l'embassament de Sant Llorenç fou oberta pel Sr. Joan Maluquer i Viladot, President de la Junta del Canal d'Urgell, acompanyat del Director del Sindicat General de Regants, Sr. Emili Belda, i del Director de la Sociedad Canal de Urgel S.A., Sr. Carlos Valmaña i Fabra, enginyer de canals i autor del projecte. L'aigua va arribar fins a la 3a. sèquia

⁵ Ho explica àmpliament J. BARRULL a *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1982.

Mecanisme d'inici del sífó del Sió.

principal del Canal d'Urgell, punt fins on estaven acabades les obres. El mateix Sr. Maluquer, segons la crònica del diari *Pla i Muntanya*, en el discurs de l'hora de dinar, va dir que es reservava el brindis per al dia que realment estiguessin del tot finalitzades.

En aquell moment faltava acabar els trams 4t i 5è, recobrir-los i fer les boqueres i els ramals de distribució. L'any següent, el 1933, el Canal Auxiliar encara no estava acabat. El mateix Carlos Valmaña escrivia en un article publicat a la revista *Obras Públicas*: "la circulación del agua por el Canal auxiliar durante este primer período se considera solo como prueba, por no estar terminadas las obras".

Finalment és l'octubre de 1934 quan el Canal Auxiliar arriba al punt on desguassa al Canal Principal, a l'alçada del quilòmetre 134. I així ho explicava el Sr. Lluch, cap d'exploració de la Sociedad Canal de Urgel, en una nota: "Tomamos nota de que la màquina excavadora ha llegado al final del Canal Auxiliar". De tota manera quedava per fer la part de la infraestructura que havia de portar l'aigua als camps.

A finals de 1935 encara es continuava rebent certificacions d'obra i factures de les obres fetes per administració d'aquell any, per un total de 688.325,08 pessetes, i no va ser fins a l'abril de 1936 que la Sociedad Canal de Urgel adreçà una carta a la Confederación Hidrogràfica en què comunicava que havien tramès a la Constructora Bilbaína S.A., i per duplicat, l'ofici sobre la recepció de les seccions 4a i 5a

del Canal Auxiliar i que, feta la recepció provisional, en un termini de pocs mesos es faria la liquidació definitiva.

ALTRES FETS I ESDEVENIMENTS

Estiu de 1934

La fractura social i la confrontació política creixent, les lògiques de tipus local i la voluntat de posar fi a la subordinació viscuda per bona part dels pagesos, que tímidament s'havia aconseguit atenuar en poc més de tres anys de República, són els elements que cal situar en el centre de l'explicació dels Fets d'Octubre a les importants àrees agràries, sense per això deixar de tenir present l'escenari de fons de l'acció del govern català.⁶

El Bloc Obrer i Camperol, l'Esquerra, el Partit Comunista de Catalunya i els sindicats d'esquerres i anarquistes van tenir un fort arrelament entre els pagesos i els obrers dels pobles de la zona d'influència del Canal d'Urgell. Els fets de 1934 ocorreguts en aquest context van ser especialment virulents —a Mollerussa fins i tot es va declarar la república Federal— i un dels pobles amb més conflictivitat va ser Torregrossa. Un grup nombrós de veïns protagonitzaren una insurrecció bloquejant les entrades i sortides del poble, envaint l'ajuntament i l'església i assetjant els cacics del poble. La intervenció de la Guàrdia Civil va ocasionar uns quants detinguts, va requisar armes i en els escorcolls sembla ser que van trobar uns quants quilos de dinamita procedents de les obres del Canal Auxiliar del terme dels Alamús.

Els conflictes entre els regants de Torregrossa i el Sindicat General de Regants van tenir moments molt intensos, tant per la quantitat de persones que hi estaven implicades com per les característiques de les accions que es van dur a terme. El 10 de juliol de 1934 la Sociedad Canal de Urgel envia una carta al Sr. Cristóbal de Machín, enginyer de la Confederación Hidrogràfica del Ebro i encarregat de les obres del Canal Auxiliar, en què li exposen que l'alcalde de Torregrossa va estar a les oficines del Sociedad Canal de Urgel de Mollerussa per a demanar que els pagesos del seu poble poguessin regar amb l'aigua del Canal Auxiliar. El 27 de juliol de 1934 es va contestar a l'alcalde de Torregrossa:

⁶ M. LÓPEZ ESTEVE, *Els Fets d'Octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*. Tesi doctoral. UPF, 2012.

En contestació a l'ofici de vostè número 220 data d'avui, he de confirmar-li la conversa tinguda en aquesta oficina el dia 23 del mes que som amb la Comissió de la que V. en forma part, en la qual vaig dir a vostès que el canal Auxiliar és obra pertanyent a la Confederació de l'Ebre i per tant a dita Entitat correspon resoldre la petició que signada per vostè i síndic tenen adreçada al Director de la susdita Confederació.

Els regants no es van conformar amb les explicacions i van passar a l'acció, com es demostra en la denúncia que amb data de 20 de juliol de 1934 la Sociedad va presentar a la Guàrdia Civil contra un grup de pagesos d'aquesta població perquè havien obert una boquera al Subcanal.

Un comunicat del cap d'explotació enumera els desperfectes ocasionats: "van destruir per complert la garita i mecanisme de la 2a. Boquera A-3 de la 4a sèquia principal, situada al hectòmetre 110/07, i en part l'obra de fàbrica i ferro de la 3a i 4a boquera A-3 de la mateixa sèquia situades als hectòmetres 115/73 i 124/66". *La Vanguardia*, de 23 d'agost de 1934, en feia la crònica següent:

En Torregrossa se registró un suceso, que revistió importancia. Un numeroso grupo de regantes del canal de Urgel, no queriendo respetar el turno establecido para los riegos, pretendió abrir las boqueras de dicho canal para regar.

A dicha pretensión se opusieron tres guardias civiles allí concentrados, dos de los cuales prestaban servicio de vigilancia en las bocas de riego, intentando disuadir al grupo de sus propósitos. Este no hizo caso, intentando parte de los revoltosos agredir a los guardias, y destruyeron una boquera y volaron dos más con dinamita. Los referidos guardias, ante el temor de causar víctimas entre las personas allí congregadas, en número de más de 600, no hicieron uso de las armas, retirándose al cuartel para comunicar lo sucedido al jefe de la línea, residente en Juneda.

En la reunió del Sindicat General de Regants del 22 d'agost de 1934, el Sr. Guiu, President del Sindicat Particular de Torregrossa, exposa la seva versió dels fets i explica que el comportament dels pagesos del seu poble és conseqüència de la minva del volum d'aigua de la boquera 2a A-3 de la 4a sèquia principal. Segons els regants, aquesta disminució de l'aigua és provocada per la Societat Canal de Urgel com a represàlia, ja que després d'haver donat l'aigua del Subcanal la van retirar a causa de la negativa d'un sector de Torregrossa a firmar el nou conveni de les 9 pessetes el jornal.

El cap d'explotació, Sr. Lluch, també present a la reunió, va explicar que el Sr. Guiu i altres propietaris de Torregrossa van demanar l'aigua del Subcanal, però el President de la Sociedad Canal de Urgel els va dir que això no els corresponia, ja que era competència de la Confederación Hidrográfica del Ebro però que ell personalment faria les gestions adients davant la Confederación. A canvi, havien de depositar l'actitud de rebel·lia i firmar la modificació del Conveni o pagar el *novè*. El conveni estipulava que la Sociedad Canal de Urgel deixava de cobrar el *novè* en espècies i establia el cobrament de nou pessetes per jornal regat.

El Sr. Guiu explica que la seva situació davant del poble és tal que no els és possible obrar amb llibertat, ja que se'ls creuria traïdors i és possible que tinguessin algun disgust. Si ara mateix fos acordat retirar l'aigua de la població, es veurien obligats a marxar del poble: "tal es l'excitació exaltada d'una part de gent inculta". Malgrat els arguments, la Junta del Sindicat General de Regants va aprovar castigar la població de Torregrossa amb la privació de l'aigua durant quaranta-vuit hores. Finalment aquest càstig no s'executà perquè el comissari, el Sr. Cabot, el va revocar.

El cap d'explotació, el Sr Lluch, va adreçar una carta al Sr. Valmaña el dia 10 d'octubre de 1934, en què li fa una crònica dels fets de Torregrossa:

En Mollerusa se reconcentró el domingo toda la Guardia Civil de los puestos de alrededor, no porque pasase nada sino como medida de precaución... En la población que más se exteriorizaron los revoltosos fue en Torregrossa. Profanaron la iglesia, al Cura Párroco le pegaron un tiro de perdigones al asomarse al balcón sin motivo de los golpes y también dispararon contra una joven que igualmente se asomó al balcón.

El domingo por la tarde el Capitán de la Guardia Civil con 14 números se trasladó a Torregrossa y fue recibido a tiros por los revoltosos que estaban encerrados en el Ayuntamiento. La fuerza se apoderó del edificio sin tener que lamentar baja alguna, pero sí de paisanos que según referencias hay seis heridos. Detuvieron al Alcalde y unos 12 más, entre ellos Curcó. A pesar de lo dicho se continuaban allí las acciones y amenazas, pero hoy se ha trasladado allí fuerzas del ejército al mando de un capitán y dos tenientes que llegaron ayer en esta población procedentes de Lérida. Siendo de suponer que la presencia de la tropa y las disposiciones inherentes contribuirán a pacificar aquel mal aconsejado vecindario.

La tropa se aloja en la sala de subastas de estos almacenes a petición del Capitán del Ejército, para estar en contacto con el cuartel de la Guardia Civil.

La conflictivitat social estava estesa arreu del país i les obres del Canal Auxiliar també en van patir les conseqüències. El 20 d'octubre de 1934 el cap d'exploració adreça una carta a l'empresa Constructora Bilbaína S.A. en què comunica que amb motiu de la vaga de ferroviaris no ha arribat el ciment i aquest s'ha esgotat, cosa que ha provocat un nou endarreriment en les obres i dificulta el compliment dels terminis establerts.

Les expropiacions

Per a poder dur a terme les obres era necessari expropiar els terrenys per on passava el Canal Auxiliar. Els anuncis d'aquestes expropiacions els trobem al *Boletín Oficial de la Provincia* en què s'aplica la llei d'expropiació forçosa i el reglament de 13 de juny de 1879, a partir del maig de 1929. En les actes de la Junta del Sindicat General de Regants trobem que el 9 de març de 1929 ja es varen reunir, a la Confederación Hidrográfica del Ebro, el director delegat de Fomento, l'enginyer director de l'obra, membres del Sindicat i assessors per establir una proposta dels preus base per la indemnització dels terrenys que han de ser expropiats amb motiu de la construcció del Canal Auxiliar.

L'execució de les expropiacions no va estar exempta de conflictivitat. Dels copiadors de cartes de la Sociedad Canal de Urgel S.A, dipositats a l'Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell, se n'ha seleccionat una mostra que fa referència al terme de Linyola, en què es constaten modificacions en les expropiacions per canvis en el traçat original del Canal Auxiliar, errors administratius en el titulars de les finques o retards en els pagaments de les compensacions econòmiques.

- 31 d'octubre de 1930: Carlos Valmaña envià un ofici en què fa referència a la relació provisional i a la definitiva dels propietaris de finques afectades pel traçat primitiu. La relació definitiva es va publicar al *BOP* del 30/12/1930: "En una palabra se ha dejado sin efecto todo lo que se llevaba oficialmente tramitado del expediente de Liñola y se principia de nuevo".

- 22 d'octubre de 1932: s'adreça una carta a Carlos Valmaña en què s'exposava que s'havia acordat pagar les expropiacions de Linyola el 7 de novembre de 1932. Malgrat aquesta ordre de pagar, més endavant es va expropiar novament.

- 1 de desembre de 1933: carta a Francisco Pascual del Quinto. Zaragoza. El *BOP* de dissabte passat va publicar l'anunci de l'expedient d'expropiació addicional de Linyola. Hi ha errors: hi figura Josep Tarragó Gilabert que no ha de cobrar res i, en canvi, no hi són Antoni Moset Mas i Jaume Llorrés Farré, als qui s'ha arrencat més arbres dels que constaven en el primer expedient. La relació dels arbres acompanyava el plànol de superfície del terme de Linyola.⁷

- 20 d'octubre de 1934: es comunica a Francisco Pascual de Quinto que el 1928 fou nomenat Enginyer en Cap dels Serveis Agronòmics de la Confederación Hidrográfica del Ebro, el següent:

Tengo el gusto de participarle que aprovechando la estancia del Sr Ingeniero Director en este país se le transmitieron los ruegos de varios de los propietarios que se les ocupan tierras con el Canal Auxiliar sobre cobro de dichos terrenos.

De los términos que más peticiones tenemos formuladas son los enclavados en el trayecto del Canal que hace dos años está de servicio o sea de los que detallo al final de esta carta que coinciden con los que V. indica en la suya.

Camarasa – Assentiu – Mollerussa – Balaguer – Vallfogona – Ràpita – Vallfogona – Bellcaire Pedrís – Bellcaire Penal – Bellcaire – Linyola Golifàs – Linyola – Penelles Ballestà – Penelles Almassó – Ivars Cendrosa – Castellnou de Seana – Utxafava, avui Vila-sana – Poal – Castellnou de Seana – Novelles – Palau d'Anglesola.

Però ens situem al 1935, i encara hi havia pagesos que no havien cobrat l'expropiació i proposaven solucions alternatives com, per exemple, no pagar el cànon.

- 15 de març de 1935: s'adreça una carta a la Confederación Hidrográfica del Ebro en s'exposa que propietaris de Linyola i Ballestà encara no han cobrat les expropiacions i es plantegen deixar de pagar el cànon a la Sociedad Canal de Urgel. Es demana que facin esforços per pagar quan més aviat millor.

⁷ Copiador de cartes, novembre de 1933 a juliol de 1936. Arxiu Comarcal Històric del Pla d'Urgell. Fons documental ACUDAM.

- 15 de març de 1935: carta adreçada al Sr. Isidro Lamarca, de Linyola:

Muy Sr. Mio:

En contestación al escrito de fecha 27 de febrero última que V. y otros vecinos de ese pueblo se han servido dirigir a esta jefatura quejándose del retraso en el pago de las tierras que se ocupan con el Canal Auxiliar y solicitando que se traslade a la Confederación del Ebro el deseo de Vds. de que les sea abonado cuanto antes el importe que les falta percibir, completando su escrito con que tienen que suspender el pago del canon en metálico a esta Sociedad he de manifestar a Vds. lo siguiente:

Que con esta fecha en atención a Vds. dirijo al Jefe del organismo de la Confederación que tiene a su cargo la tramitación de los expedientes de expropiación forzosa, la petición de Vds. la cual de mi parte la recomiendo con mayor interés.

En cuanto a lo que manifiestan Vds. sobre supeditar el pago del expediente al del canon de riego no es posible ni hablar ya que no tiene nada que ver una cosa con otra, pues un organismo es la Confederación y otra la Sociedad Canal de Urgel y por tanto no pueden mezclarse los asuntos. Es como si por ejemplo el Municipio adeudase a Vds. algo y por ello se negaran a pagar la contribución al Estado o viceversa, pues en esos casos la culpa de uno no puede ser nunca en perjuicio de otro.

Yo haré y he venido haciendo todo lo posible a favor de Vds. en cuanto a la rápida tramitación del expediente consabido.

Después Vds. aluden al caso del Sr. Torrent Pujades. La expropiación de dicho Sr. tengan en cuenta que debía haber estado comprendida en el expediente en virtud del cual Vds. cobraron la mayor superficie que les ocupa el repetido Canal auxiliar.

Es conveniente pues que Vds. dentro del plazo reglamentario liquiden sus cuotas si es que no quieren incurrir en las responsabilidades consiguientes.

Como siempre quedo de Vds. su más atto. y affo. S.S⁸

EPÍLEG

Les expectatives que va generar la infraestructura del Canal Auxiliar van estar sempre en el somni dels urgellencs. El Sr. Felip Puig, en una circular adreçada als pagesos de l'Urgell el 1926, posa de manifest una visió certament molt optimista dels seus avantatges. Preveu un augment de la riquesa molt considerable atenent als paràmetres de l'increment de la productivitat, calculada a partir de les expectatives de la Sociedad Canal de Urgel S.A referent al cobrament del novè: poder regar a l'estiu salvaria la collita dels farratges, de l'horta i de la remolatxa. A més, el valor de la terra de la plana d'Urgell es revaloritzaria a l'alça: "a más agua más producción a mayor producción más valor de la tierra".

En un escrit del 1932 es continua alimentant les expectatives: "Els beneficis que reportarà aquesta obra són importantíssims i immediats puix que troba una zona poblada i preparada per a rebre aquest nou cabal d'aigua. S'estima l'augment mig de producció de l'Urgell en uns deu milions de pessetes anuals".⁹

Amb l'acabament definitiu del Canal Auxiliar i l'arribada de l'aigua als camps de conreu es fan realitat moltes de les expectatives. Malgrat les postures oposades dels defensors i detractors, dels entebancs i demores per qüestions socials, laborals i econòmiques, es podria concloure que "el Canal Auxiliar o Subcanal d'Urgell ha estat l'obra més vital, útil i rentable de tot el territori regat de la plana" com Miquel Polo i Silvestre escrivia a *La Mañana* del 13 de setembre de 2012. La construcció del Canal Auxiliar ha determinat la transformació, junt amb el Canal Principal, de la pagesia i el paisatge de la plana.

⁸ Copiador de cartes, octubre de 1930 fins a juny de 1932. Arxiu Comarcal Històric del Pla d'Urgell. Fons documental ACUDAM.

⁹ *Pla i Muntanya*, 1 d'agost de 1932.